

Daniel Bensaid:
Stalinism och bolsjevism

[Denna artikel av Daniel Bensaid är en kritisk genomgång av Trotskij's välkända pamflett *Stalinism och bolsjevism* från 1937.¹ Artikeln skrevs ursprungligen till tidskriften *Erre*, som ges ut av anhängare till Fjärde internationalen i Italien. Här översatt från engelska, *International Viewpoint*, nr 373, december 2005. Daniel Bensaid är en av Frankrikes mest framträdande filosofer och har skrivit ett stort antal artiklar och böcker. Han är en ledande medlem i Fjärde internationals franska sektion, *Ligue communist révolutionnaire*. Översättning: Göran Källqvist.]

Nuförtiden är det på modet med rötter och bibliska släkträd: Hegel skapade Marx, som skapade Lenin, som skapade Stalin... De allra mest lärda går tillbaka ända till aposteln Paulus och Platon. Den verkliga historien och dess samhälleliga väv försvinner i dessa självskapande begrepp. Så omvälvningarna i denna värld är "Rousseaus fel" eller "Platons fel". Således påstås den stalinistiska diktaturen härstamma direkt från oktoberrevolutionen, och sägs vara dess logiska fortsättning och legitima arvtagare, en automatisk och oundviklig följd av revolutionen.

Denna visa om att stalinismen är bolsjevismens naturliga och rättfärdiga avkomma är inte ny, utan bara en anpassning till dagens moderna tänkande av "historikerna" bakom **Kommunismens svarta bok**² och av ångerfulla stalinister som Annie Kriegel eller François Furet.

Det 'byråkratiska hjältemodets' epok

När Trotskij skrev sin bok 1937 hävdade "alla reaktionärer..., ... Stalin själv..., ... mensjevikerna, anarkisterna och vissa vänsterdoktrinärer" att denna arvsföljd var riktig. Denna linjära och fatalistiska syn på historien ser varken hopp eller avbrott eller val mellan olika vägar. Det är helt enkelt en ny teodicé³ i denna anda: fröet till hela den framtida utvecklingen fanns redan i den första tanke som styr världen. Genom att identifiera bolsjevismen och oktober med sovjetstaten, ersätts helt enkelt den historiska processen av klasskamp i internationell skala med "bolsjevismens utveckling i ett vakuum".

När Trotskij förklarade detta från sin landsflykt i Coyoacán höll mörkret på att falla. Det förutspådda framtida kriget kastade redan sin skugga över en dunkel samtid.⁴ Efter den andra Moskvarättegången följde rättegången mot Tuchtjevskij och generalerna. Kommunen i Barcelona hade just krossats av stalinisterna. Nyheten om mordet på Andreu Nin hade just bekräftats.

I april tog Röda arméns tidigare organisatör emot en kommission under ledning av filosofen John Dewey, för att vederlägga lögnerna från de stalinistiska rättegångarna. Han var fullt sysselsatt med att samla material till sin akt över "Stalins brott". I hans ögon var denna kamp lika viktig som upprorsdagarna och inbördeskriget. Det som stod på spel var inget mindre än att bevara minnen som hotades att utplånas av lögner och förfalskningar, på samma sätt som människor plötsligt försvann från de officiella fotografierna.⁵

Efter ett års arbete offentliggjorde kommissionen resultatet av sina undersökningar vid en

1 Finns på marxistarkiv.se.

2 Ursprungligen utgiven på franska av en grupp antikommunistiska intellektuella. Svensk översättning 1999 (utgiven på Bokförlaget DN Press).

3 Teodicé = den fråga som religiösa ställer sig, hur Gud, om han är god och allsmäktig, kan tillåta all ondska som finns i vår värld - öa.

4 Trotskij hade just skrivit en lång artikel med titeln "På tröskeln till ett nytt världskrig", (**Writings 36-37**, s 379).

5 Som David King har visat i ett antal böcker om fotografier. Se särskilt **The Commissar Vanishes**, Canongate, Edinburgh, 1997.

presskonferens i New York 14 september 1937. Resultatet utgjordes av en 600 sidor lång bok. Den beskrev Moskvarättegångarna som "förfalskningar" och förklarade Trotskij och Sedov (hans son) för "inte skyldiga". När Trotskij fick höra talas om nyheten ropade han: "Två rader! Men två rader som kommer att väga tungt i mänsklighetens bibliotek!"

Av denna reaktion kan vi förstå vilken vikt han lade vid sin kamp för minnena. Det fanns inte någon garanti för att förfalskningarna inte skulle tvinga sig på som sanningen. Sedan dess har de blivit mer än avslöjade. Det är inte den minsta av de postuma segrarna för Stalins offer och offren för utrensningarna och Gulagarkipelagen.

Motsatsen till en revolution

Men 1937 kunde ingen veta var denna tragiska spiral skulle sluta, de "omfattande politiska nederlag" som, skrev Trotskij på pamflettens första sida, "oundvikligen [framkallar] en omvärdering av värden, vilken i allmänhet äger rum i två riktningar": ett berikande med hjälp av de nya erfarenheterna eller en återgång till gamla teorier under förevändning att uppfinna "nya ord".

Nazismens seger i Tyskland, nederlaget för den spanska revolutionen, den byråkratiska reaktionens uppgång i Sovjetunionen, krävde i mitten av 30-talet att det gjordes en kritisk analys av vårt teoretiska och moraliska arv. Utvecklingen av det "korta 1900-talet", sammanbrottet för det så kallade "socialistiska lägret", de nyliberala motreformer som inleddes på 80-talet, gör att vi idag måste rannsaka våra samveten ännu mer noggrant.

Men denna rannsakan startar inte från noll. Tack och lov kan vi hämta styrka från gårdagens diskussioner och strider. Om Berlinmurens fall och Sovjetunionens sönderfall symboliskt utgör slutet på den historiska period som inleddes med Första världskriget 1914-18 och oktoberrevolutionen, så daterar sig inte nederlaget för befrielsens stora förhoppningar till 1989 eller 1991. Det utgör bara likets andra bortgång. Ty redan långt dessförinnan hade en oändlig termidor uppslukat revolutionen.

För exakt hur länge sedan? Det är hela frågan. En omtvistad och kontroversiell fråga. Många ärliga kommunistiska militanter har envist förnekat det faktum att det ägt rum en byråkratisk kontrarevolution, med motiveringen att det inte finns någon händelse med stort 'H' som är en perfekt symmetri till oktober, ett klart upphävande av den process som inleddes av den ursprungliga handlingen, en strikt återgång till det som fanns innan.

I själva verket är det ett hopplöst sökande. Den reaktionära ideologen Joseph de Maistre var mer insiktsfull, och insåg efter den franska revolutionen, att kontrarevolutionen inte är "en revolution i motsatt riktning", utan "motsatsen till en revolution", en reaktion som är våldsam, asymmetrisk, går framåt stegvis, och ibland stannar upp.

I denna mening var den liknelse som oppositionen i Sovjetunionen från och med 20-talet gjorde med termidor kanske mer relevant än de själva tänkt sig: en reaktion som inte innebär att vrida tillbaka tiden och återgå till det tidigare, utan istället uppkomsten av oförutsedda historiska former.

1937 var Trotskij övertygad om att denna byråkratiska kontrarevolution hade segrat. Kommunistiska internationalens katastrofala politik inför nazismens uppkomst och under det spanska inbördeskriget bevisade detta, och än mer dess oförmåga att dra några lärdomar av dessa katastrofer, utöver att svänga från den "tredje periodens" sekteristiska splittrarpolitik till linjen att underordna sig de borgerliga institutionerna inom ramen för folkfronterna.

I Sovjetunionen hade tvångskollektiviseringarna orsakat utbredd svält och massdeporteringarna 1932-33. Den sovjetiska lagen från 1 december 1934 hade godkänt den Stora terrorns nödtåtgärder och de stora utrensningarna 1936-38, som enligt uppskattningar krävde 690.000 offer. I och med detta krossande av de folkliga rörelserna i städerna och på landet, likviderade den byråkratiska

terrorn återstoden av arvet efter oktober, och orsakade djupa sår i partiets och arméns led.

Huvuddelen av ledarna från den revolutionära perioden var deporterade eller avrättade. Mer än hälften av de 1900 delegaterna till Segerkongressen 1934 hade inom loppet av några få månader eliminerats. Av de 200 medlemmarna i det ukrainska kommunistpartiets centralkommitté återstod tre överlevande. Arresteringarna inom armén drabbade mer än 30.000 kadrer av totalt 178.000.

Jämsides med detta exploderade den administrativa apparat, som krävdes för att genomföra förtrycket och sköta den brutalt nationaliserade ekonomin. Enligt de arkiv som analyserats av historikern Moshe Lewin ökade antalet administratörer på tio år från 1.450.000 1928 till 7.500.000 1939, och antalet kontorsanställda ökade från 3.900.000 till 13.800.000. Således blev byråkratin en verklig, utkristalliserad samhällskraft med egna intressen.

Ett byråkratiskt termidor

Men på 30-talet var det inte lätt för kommunistiska militanter att acceptera denna analys av Sovjetunionen, som de betraktade som det främsta bålverket mot nazismen, och som kännetecknades av den hårda kamp som fördes under ”klass-mot-klass”-perioden och de internationella brigadernas hjältemodiga bedrifter i Spanien. Till skillnad från socialdemokratin, vars byråkratisering skedde i form av ett parlamentariskt förborgerligande, doldes Kommunistiska internationalens byråkratiska degenerering av vältaliga fraser om ”försvaret av Sovjetunionen”. Det är en period som Isaac Deutscher passande nog kallade det ”byråkratiska hjältemodets” tid, om vilken berättelserna om Anna Larina Bucharina, Victor Serge, Jan Valtin, Alexander Zimin och många andra bär en gripande vittnesbörd.

Men författare så olika som Walter Benjamin (i sina samtal med Brecht) eller Hannah Arendt (i **Origins of Totalitarianism**) har var och en på sitt sätt upptäckt samma historiska infallsvinkel. Denna bedömning har till stor del bekräftats av mer aktuella historiska arbeten, som de av Moshe Lewin, Eric Hobsbawm, eller Pierre Broué, vilka dragit fördel av öppnandet av de sovjetiska arkiven (se i synnerhet **The Soviet Century** av Moshe Lewin, 2003). På 30-talet genomgick det sovjetiska samhället en djupgående förvandling under den byråkratiska knutpiskan. Inget land i världen hade tidigare upplevt en så snabb omvandling genomförd av det byråkratiska enväldets järnnäve.

De senaste erfarenheterna av den brezjnevitiska stagnationen eller Tjernenkos senila regim ger intryck av en orörlig konservatism, medan den uppåtstigande byråkratin tvärtom var brutalt dynamisk och initiativrik. Mellan 1926 och 1930 växte städerna med 30 miljoner invånare. Deras andel av befolkningen ökade från 18 till 33%. Under den första femårsplanen var tillväxttakten 44%, lika mycket som hela perioden från 1897 till 1926. Lönarbetarstyrkan växte från 10 till 22 miljoner arbetare.

Resultatet blev att städerna ”gjordes lantliga i massiv skala”, och blev ett enormt centrum för att sprida läskunnighet och utbildning, påtvingad arbetsdisciplin, nationalistisk hänförelse och belöning av karriärism, utkristallisering av en ny byråkratisk likriktning. I detta oerhörda tumult hade, som Moshe Lewin ironiskt påpekar, samhället nästan blivit det välkända ”klasslösa samhället”, inte därför att klassförhållandena hade vittrat bort, utan därför att alla klasser var ”formlösa och på väg att slås samman”.

Det som ägde rum var alltså inte den personliga rivalitet som hänför våra media idag, det var inte resultatet av en ”match mellan Stalin och Trotskij”, utan i själva verket ”motsättningen mellan byråkratin och proletarietet”, en sammandrabbning mellan ”två världar, två program och två moraluppfattningar”, som uttrycktes i två motsatta strategiska ståndpunkter om den kinesiska revolutionen, hur man skulle bekämpa fascismen, om inriktningen i den sovjetiska ekonomin, om

det spanska inbördeskriget, om det stundande kriget.

Trotskyj och vänsteroppositionen använde ofta jämförelsen med termidor för att beskriva utvecklingen av den byråkratiska kontrarevolutionen. På detta sätt ville de understryka att termidor inte var ett återupprättande, inte en återgång till den gamla regimen, utan en kontrarevolution inom revolutionen. Det välde som uppkom framstod alltså som en gråzon där en revolutionär strävan fortfarande var hoptrasslad med befästandet av en ny sorts klasstyre.

Chateaubriands **Memoires d'Outre-tombe** illustrerar på ett perfekt sätt hur bra denna liknelse passade. Hos Stalin finns de typiska kännetecknen hos en termidoriensk uppkomling, en sorts mer medelmåttig Napoleon. Båda kom till makten på den nedåtgående revolutionära vågen, genom att undertrycka de tidigare befrielsesträvandena. Men de spred trots sig själva en del av effekterna av dessa strävanden: ”Att Bonaparte som en fortsättning av Republikens framgångar överallt spred principen om självständighet, att hans segrar hjälpte till att lossa banden mellan folk och kungar och slet loss dessa folk från gamla vanor och gamla idéer, att han i denna mening försökte uppnå samhällelig befrielse, det kan jag inte på något sätt bestrida. Men att han av egen vilja medvetet arbetade för nationernas politiska och medborgerliga befrielse, att han upprättade den mest inskränkta despotism med tanken att ge Europa och i synnerhet Frankrike den bredaste konstitution, att han bara var en tribun förklädd till tyrann, det är ett antagande som jag finner omöjligt att acceptera: revolutionen som var Napoleons källa blev för honom en fiende, han bekämpade den oupphörligt.”⁶ Liksom honom kunde Stalin ha sagt: ”Jag har trollat bort den fruktansvärda anda av nyhetens behag som besteg världen.”

Så termidor var inte ett återupprättande. Men återupprättandet följde efter termidor, precis som i Ryssland det liberala återupprättandet följde på det byråkratiska termidor. Men återupprättandet, den dystra epok då namnen Robespierre, Marat, Saint-Just, inte kunde uttalas, varade bara under ett kort tag.

Statismens (ursprungliga) synd?

I sin pamflett argumenterar Trotskyj mot den anarkistiska tesen att stalinismens ondska uppstod ur den felaktiga statism som var en del av det marxistiska programmet. Men det räcker att (återigen) läsa Marx och Engels kritik av Gotha- och Erfurtprogrammen, eller Lenins **Stat och revolution**, som han skrev i all hast mitt under de revolutionära kvalen, för att inse att problemet inte ligger i teorin utan i ytterst konkreta sociala motsättningar.

Behöver vi verkligen påminna folk om att Marx förde en kamp på två fronter, mot de illusioner om den sociala kampen som fick anarkisterna att missförstå den politiska kampen specifika vikt, men också mot Lasalles statssocialism.

Och även om han gick mot Bakunins abstrakta förnekande av staten och all myndighet, så var det för att mot det ställa tanken på statens ”bortvittrande” eller ”utdöende” som ett separat och fetischbeträktat organ, och vidhålla de historiska förutsättningarna för ett sådant bortvittrande. I själva verket handlade det inte om att förkunna bortvittrandet, utan om att uppnå de verkliga förutsättningarna för det: en massiv minskning av arbetstiden, församhälleligande av de administrativa funktionerna, en radikal omvandling av den samhälleliga arbetsdelningen och av förhållandena mellan stad och landsbygd, etc.

Allt detta går inte att uppnå på en dag genom att vifta med en magisk duk: att gripa makten är en handling, en händelse, ett beslutets och sanningens ögonblick. Det är bara medlet för och inledningen av en permanent revolutionär process. Den andra sidan av diskussionen med Bakunin, som ofta glöms bort, gällde demokrati: att förkasta all myndighet, inklusive majoritetsbeslutens

6 Rene de Chateaubriand, **Mémoires d'outre-tombe**, Paris, Flammarion, band 3, s 647.

myndighet, i namn av individens eller de aktiva minoriteternas frihet, innebär till syvende och sist ett förkastande av alla begränsningar av demokratin.⁷

Vad gäller Lenin, så har **Stat och revolution** en frihetsivrande ton som lägger tonvikten vid att krossa den gamla byråkratiska statsapparaten och på att stöda de former för egen frigörelse som uppstod. Trotskij påminde om att Lenin i perspektiv av detta hade föreställt sig att överlämna en del områden till anarkisterna så att de kunde genomföra sina samhällsexperiment.

Om det fanns några teoretiska misstag, så var det snarare textens frihetsivrande överdrifter och optimism när det gällde hur snabbt detta förutsedda bortvittrande av de politiska och juridiska institutionerna skulle ske. Denna vision räknade förvisso med att revolutionen snabbt skulle sprida sig till Europa, men den glömde bort att tänka på de institutionella och juridiska former som behövdes under övergångsperioden. Således är grundningsdokumentet från Kommunistiska internationalens fyra första kongresser eller fackföreningsdiskussionen 1921 inte tillräckligt klargörande när det gäller förhållandena mellan staten, sovjeterna, partierna och fackföreningarna.

Samtidigt som han påpekade att han var "helt överens" med anarkisterna "vad beträffar det slutliga målet: statens likvidering", så drog Trotskij lärdomarna från dessa erfarenheter, som dessutom hade berikats ytterligare av erfarenheterna från det spanska inbördeskriget och anarkisternas inträde i Largo Caballeros regering på hösten 1936: "[segern] kan inte... tänkas som en enda händelse. Den måste betraktas i perspektivet av en historisk epok." Så, även om det är "fullkomligt odisputabelt" att "ett enda partis dominans tjänade som den juridiska utgångspunkten för det totalitära stalinistiska systemet... [så ligger] orsaken till denna utveckling" inte i bolsjevismen, och att "härleda stalinismen ur bolsjevismen eller marxismen är detsamma som att i större skala härleda kontrarevolution ur revolution."

Å andra sidan var uppfattningen om partiet och dess roll som förtrupp fortfarande problematisk även 1937. Trotskij underströk att "*förbudet* mot de andra sovjetpartierna... inte [följde] ur någon bolsjevikisk 'teori'", utan var en åtgärd för att försvara revolutionen, som även om den "signalerade en enorm fara" framtvungades för att försvara revolutionen under förhållanden av inbördeskrig.

Men problemet kvarstår: segern för detta inhemska krig mot de vita och deras internationella allierade ledde 1921 fram till den Nya Ekonomiska Politiken, som siktade på att få ett utmattat land på fötter. Den åtföljdes inte av en demokratisk öppning på politisk nivå, en öppning som var än mer nödvändig som "krigets kultur" var smältdegel till en byråkratisk brutalitet, som bland annat den nationella frågan avslöjade för Lenin under de sista månaderna av hans aktiva liv.⁸

1927 fanns inte frågan om partifrihet med i den förenade oppositionens plattform. Men efter att ha bedömt konsekvenserna gjorde Trotskij det 1936 till en princip i **Den förrådade revolutionen**. Han förklarade de grundläggande orsakerna: "I realiteten är klasser heterogena; de slits av inre motsättningar, och kommer till lösningar av gemensamma problem på intet annat sätt än genom inre kamp mellan tendenser, grupper och partier." (Trotskij, **Den förrådade revolutionen**, på marxistarkiv.se.) Han bröt följaktligen klart med den illusion om folkets homogenitet som hade förföljt den revolutionära rörelsen ända sedan den franska revolutionen. Och han närmade sig den historiska varning som Rosa Luxemburg framkastade 1918: "Utän allmänna val, en fri press och församlingsfrihet, en fri kamp mellan olika uppfattningar, dör de offentliga institutionerna och blir överksam- ma, och byråkratin blir kvar som det enda aktiva elementet."

Men hans formuleringar om partiets roll är fortfarande mycket tvetydiga: "Proletariatet kan ta makten enbart genom sitt avantgarde... den proletära revolutionen och diktaturen [är] resultatet av hela klassens ansträngningar, men bara under avantgardets ledning. Sovjeterna är endast den organiserade formen för bandet mellan avantgardet och klassen. Denna form kan enbart ges ett

7 Det insåg Hal Draper mycket väl: se **Karl Marx's Theory of Revolution**, band 4, Monthly Review Press.

8 Se t ex Moshe Lewin, **Lenins sista strid**, på marxistarkiv.se.

revolutionärt innehåll av partiet.” Det är en sak att säga att vi hittills inte har sett en segerrik revolution utan att ett revolutionärt parti har gripit in (oavsett dess namn: rörelse, front, etc). Det är en helt annan sak att säga att proletariatet bara kan komma till makten genom sin förtrupp, om det innebär att maktutövningen delegeras till denna förtrupp. Då handlar det om att, under täckmantel av en organiskt tillräcklig representation, ersätta klassen med partiet.

Denna tolkning blir ännu mer trolig av följande mening. Om sovjeterna ”endast [är] den organiserade formen för bandet mellan avantgardet och klassen”, så är de inte oberoende organ för en ny makt som är ödesbestämd att vittra bort, utan helt enkelt en förmedlande länk mellan en oviktig klass och partiet som förkroppsligar fullkomligheten hos dess delegerade medvetenhet. Det undantag som inbördeskriget tvingat fram riskerar då på allvar att bli en regel, till förfång för den egna frigörelsen.

En alltför tidig revolution?

Trotskij tar sig också an att tillbakavisa kritiken på två fronter: den mensjevikiska (och överhuvudtaget reformistiska) tesen enligt vilken den alltför tidiga revolutionen på ett konstgjort sätt försökte skynda på historiens förlopp, och därmed var en frukt som redan från början var angripen av mask. Och den anarkistiska tesen enligt vilken den byråkratiska degenereringen berodde på en ursprunglig ”statssocialism”.

För de förra, precis som för Kautsky, var inte förhållandena mogna för en socialistisk revolution i Ryssland. På samma sätt segrade, enligt François Furet, otålighet och ”revolutionär hänförelse” över historiskt förnuft. Och den totalitära byråkratin var just det straff man kunde förvänta sig för denna ursprungliga synd. Detta vältaliga prat om en händelse som måste komma i rätt tid, i exakt rätt tid, varken för tidigt eller för sent, är en del av den deterministiska logiken och synen på historien, av uppfattningen att historien alltid gör rätlinjiga framsteg.

Eftersom den var ”för tidigt” född historiskt, medan de ”objektiva villkoren” för att gå utöver kapitalismen ännu inte existerade, var alltså den ryska revolutionen ända från oktoberupproret dömd att bli ett monster. Istället för att vara kloka och själva begränsa sin målsättning, var bolsjevikledarna de onda snillena bakom detta ödesdigra misstag. Det är som om det mellan juli och oktober 1917, alltmedan kriget fortsatte, handlade om ett rationellt val av rätt historiskt tempo, ett rationellt val mellan en civiliserad parlamentarism av brittiskt snitt och proletariatets diktatur, och inte en desperat sammandrabbning mellan revolution och kontrarevolution.

Moshe Lewin påminner oss, precis som Trotskij gjorde i **Ryska revolutionens historia**, om hur kadeterna, mensjevikerna och hela det demokratiska centrumet föll samman under tyngden av motsättningar som ingen kunde kontrollera. Under alla kriser finns det ett val. 1917 blottlade Kerenskij, Miljukovs, Tsretelis bankrutt sammandrabbningen mellan den kornilovska reaktionen och den bolsjevikiska revolutionen. Det var alltså villkoren för de alternativ som fanns. Den store sovjetiska historikern Michail Guefter, som själv blev ett offer för det stalinistiska förtrycket, skrev att ur revolutionär synvinkel ”fanns det inget val”:

”Efter att ha tänkt en hel del på detta problem, kan jag tillåta mig att ge ett kategoriskt svar.

Det som genomfördes vid den tidpunkten var den enda lösningen utöver en mer blodig förändring och meningslöst sammanbrott. Valet kom senare, och det valet handlade inte om den samhällseliga regimen, inte vilken väg man skulle följa, utan om ett val på denna väg.

Det fanns varken olika tolkningar eller steg att ta för att nå toppen, utan en skiljeväg, ett vägval.”⁹

Blanqui skulle ha kallat det en väggörning. Och dessa vägval är synliga. De heter NEP, slutet på

9 Michail Guefter, ”Staline est mort hier”, *L'homme et la société*, nr 2-3 1988.

inbördeskriget, den tyska revolutionen, tvångskollektiveringarna, kampen mot nazismen, den kinesiska revolutionen, den spanska revolutionen...

Det värsta med detta sätt att resonera om ”historien i snigeltakt” är att dessa rådgivare i efterhand använder sin egen feghet och passivitet för att anklaga de som antog den av situationen framtvungade utmaningen för överdriven brådska. I själva verket stod bolsjevikerna inför valet: antingen revolutionärt mod eller krossas av den vita reaktionen. Men de satte in denna djärvhet i ett strategiskt perspektiv som var europeiskt och internationellt, och satsade allt på att revolutionen snabbt skulle sprida sig till Tyskland och väst. Utan detta, betonade Trotskij ännu en gång, ”kommer bolsjevismen att likvideras” och ”[l]ämnad åt sig själv, måste sovjetregimen antingen falla eller degenerera.”

De samhälleliga omvälvningarna efter kriget i Österrike, Ungern, Italien, Tyskland, visar att det inte rörde sig om orimliga spekulationer, utan om en allvarligt menad strategisk möjlighet. Bara de fullbordade faktumens historiker och fatalistiska politiker kan påstå att det som hände var det enda som kunde hända.

Genom att beröva det verkliga livet sina många olika möjligheter, berövar de politiken en strategisk dimension. I bästa fall begränsar de den till en pedagogisk uppgift och ofta till ett maktlöst administrativt bihang till den ”naturliga” händelseutvecklingen, som om historien vore en lång lugn flod, som med bara några få beklagansvärda förseningar flyter i riktning mot oundvikliga framsteg. Det var denna historiefilosofiska vaggvisa som Walter Benjamin i sin **Theses on the Concept of History**, fördömde för att åtminstone delvis vara ansvarig för det tyska proletariats förlamning inför nazismens uppkomst.

Trotskij noterade helt korrekt, att det paradoxala med denna vältaliga resignation är att de samtidigt tillskriver partiet rollen som en allsmäktig halvgud: passiva och objektivistiska materialister å ena sidan, subjektivister och idealister å den andra.

Bolsjevismen blir alltså det svarta får som är skyldigt till hela denna historiska tragedi. Trotskij understryker tvärtom, att medan partiet är en mycket viktig faktor i kampen, ja under vissa extrema förhållanden faktiskt den avgörande faktorn, så är revolutionen en kombination av många orsaker och faktorer. Och ”erövrandet av makten, oavsett hur viktigt det är i sig, omvandlar inte på något sätt partiet till den historiska processens suveräna härskare.”

I motsats till vad som ofta påstås är teori inte en deterministisk eller teleologisk¹⁰ filosofi om historien. Teorin används för att förstå logiken i ett skeende och de villkor där det antingen är möjligt med en revolution eller ett teologiskt mirakel, men den hävdar inte att den kan förutse historiens utveckling, som de klassiska fysikerna förutser den mekaniska verkan av en ursprunglig orsak. Gramsci uttryckte det mycket klokt, och sa att vi bara kan förutse kampen men inte resultatet av den. Resultatet är av själva sin natur osäkert. Speciellt som det inte finns någon revolution som kommer ”i exakt rätt tid”, som anländer punktligt på angiven tid.

Redan i sin analys av revolutionen och kontrarevolutionen i Tyskland 1848 förstod Engels att det är frågan om en tidsmässig dialektik mellan ”redan inte längre” och ”inte ännu”. Samtidigt som Rosa Luxemburg kritiserade vissa aspekter av den ryska revolutionen, inklusive upplösningen av den konstituerade församlingen, så lyckönskade hon bolsjevikerna livfullt för att de hade ”vågat”, för att de grep det rätta tillfället (grekernas *kairos*¹¹) att göra ett historiskt val. De som bör ställas till svars är de som inte vågade i det avgörande ögonblicket. Nuförtiden är det populärt att göra revolutioner ansvariga för 1900-talets samtliga katastrofer och räkna offren från dem.

Men vem kan säga vilket priset var för alla misslyckade och förrådade revolutioner, och vilket

10 Teleologisk förklaring = förklaring av ett fenomen med hänvisning till dess syfte – öa.

11 *Kairos* (καιρός) är ett gammalt grekiskt ord som betyder "rätt eller lämpligt tillfälle" - öa.

ansvar har de som smög iväg när det var dags att ta risken? Vem kan säga hur kostsam den misslyckade revolutionen 1918-23 blev för Tyskland och Europa?¹²

Historiens moral

I sin pamflett från 1937 besvarade Trotskij de moralister som ger tillrättavisningar och fördömer "bolsjevismens 'omoral'", med att "[v]arje partis moraliska kvaliteter följer i den slutgiltiga analysen ur de historiska intressen som det representerar."

Men vem avgör och garanterar dessa intressen? Frestelsen att ta till etiska jämförelser har ofta tolkats som en sorts vulgär machiavellianism (eller nyttoprincip), enligt vilken målet rättfärdigar alla medel. Trotskij stimulerades av sina möten med John Dewey, och återkom ett år senare till denna fråga i en ofta citerad men sällan läst och dåligt förstådd pamflett vid namn **Deras moral och vår**.*

I detta samband mellan mål och medel befinner sig Trotskij vid den motsatta polen till ett teleologiskt rättfärdigande: "om målet rättfärdigar medlen måste vi söka handlingskriterierna på andra ställen: i himlen om inte på jorden! Teorin om en evig moral måste ha en gud. En absolut moraluppfattning är bara en försynt pseudonym för gud. Det var jesuiterna som argumenterade att medlen i sig själva är oväsentliga och att de rättfärdigas av det mål de strävar efter. Med detta vill de visa att de står över kyrkans hyckleri.

Men när de byråkratiserades blev dessa kyrkans krigare i sin tur riktiga lymlar." Stuart Mills nyttoprincip rättfärdigar medlen moraliskt genom att sträva efter det gemensamt goda. På samma sätt rättfärdigar våra nutida förespråkare av etiska eller humanitära krig de mest tveksamma medel med hjälp av de renaste av intentioner (försvaret av mänskliga rättigheter eller humanitära insatser). De etiska idealen används för att rättfärdiga den värsta väpnade terror.

Trotskij frågade sig tvärtom "Vad rättfärdigar målet?" Om moralen inte kommer från himlen, om den är förankrad i de samhälleliga förhållandena, så "kräver också målet ett rättfärdigande". Felet ligger inneboende i denna formella uppdelning mellan mål och medel. Det som Nietzsche kallade borgerlig "moral" fastnar alltså i en logisk återvändsgränd. Till skillnad från läsare som har alltför bråttom förstod Dewey mycket väl Trotskij's argument om det ömsesidiga beroendet mellan mål och medel, och han undvek att anklaga honom för cynism.

Om, som Trotskij påstod, det yttersta kriteriet för en konkret moral inte ens var proletariats intressen utan den universella utvecklingen av medvetandet och kulturen (för vilket proletariatet bara var den speciella förmedlaren), med andra ord det som befriar en verkligt mänsklig mänsklighet från sin religiösa och sociala alienation, då är inte alla medel tillåtna, inte ens för en otrogen revolutionär.

Men, invände Dewey, när Trotskij trodde att han gjorde de moraliska bedömningarna historiska och eliminerade det abstrakta överskridandet genom att göra klasskampen till den yttersta auktoriteten i frågor om moral, förvandlade han den inte då, tvärtom sina avsikter, från ett medel till ytterligare ett överordnat mål? Denna väl genomförda debatt avbröts tyvärr innan Trotskij fick tillfälle att, som han hade uttryckt avsikt att göra, följa upp den.

Frågor om moral, liksom frågor om revolutionen, förutsätter frågan om dialektiken, ty om "stalinismen 'växte fram ur' bolsjevismen", så gjorde den det "inte logiskt utan dialektiskt: inte som en revolutionär bekräftelse, utan som en thermidoriansk negering."

Mer allmänt: om revolutioner följs av kontrarevolutioner, så beror det inte på att de har något

12 Se Pierre Broué, **The German Revolution**, Historical Materialism Books 1998.

* Finns på marxistarkiv.se – öa.

släktskap, utan på att de står i oförsonlig motsättning till varandra. Det var okunnigheten om dialektiken eller det faktum att den förvandlades till formallogik efter stalinismens seger, som förhindrade en analys av händelsen tillsammans med dess förutsättningar, det revolutionära ögonblicket och den sociala och kulturella omvandlingen, historisk nödvändighet och politiska möjligheter, mål och medel, historia och minne, vad som är verkligt och vad som är möjligt. Som Lukács mycket väl hade förstått: ”Verkligt revolutionärt tänkande är inte möjligt utan dialektik.” Den är grundförutsättningen för varje strategiskt tänkande och en strategisk snarare än positivistisk syn på historien.

Det som är slående vid en omläsning av pamfletten **Stalinism och bolsjevism** är hur aktuell polemiken fortfarande är. Studien av den stalinistiska kontrarevolutionen ger ett klart svar på den fråga som Michail Guefter ställde igen ett halvt sekel senare: hade det skett ”en oavbruten marsch mellan oktober och Gulag, eller var det tvärtom frågan om två klart åtskilda politiska och moraliska världar”. Innan vändpunkten på 30-talet kunde man fortfarande tala om misstag som kunde rättas till, eller olika inriktningar men med samma perspektiv.

Därefter handlar det om krafter som står i motsättning till varandra och som har rakt motsatta mål. Det handlar inte längre om ett familjegräl där man i efterhand kan återupprätta gårdagens offer som försvunna vittnen till en ”kommunistisk mångfald”, eller ena fångarna i Gulag och deras bödlar under samma fana. Som Guefter skrev: med hjälp av en noggrann periodisering kan det historiska medvetandet ”genomsyra politikens område”.